

HOVÁNYI MÁRTON

Hajnóczy Péter Szent/újraírása

A Hajnóczy-életmű kapcsolata a Bibliával

1986-ban született Budapesten. Jelenleg az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének fiatal kutatói ösztöndíjasa, az ELTE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi programján doktorandusz és a PPKE HTK ötödéves teológus hallgatója.

A parancs

¹Hajnóczy Péter: *A parancs*. In uő.: *Jézus menyasszonya*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981, 59.

²Az író ránk maradt hagyatékában csak a második és harmadik mottó adó mű található meg.

Közülük a bulgakovi regény agyonolvasott és jegyzetelt példánya arra enged következtetni, hogy a kortársak beszámoló helytállóak, amikor Hajnóczy egyik legfontosabb könyveként aposztrofálták *A Mester és Margaritát*.

Hajnóczy Péter (1942–1981) életműve ambivalensen viszonyul a Bibliához. A szépirodalmi munkásság egyszerre akarja megfosztani szentségétől a biblikus írásokat és ezzel egyidejűleg alkotó módon épít a zsidó-keresztény kultúra szent könyvére. Ugyanez a kettősség figyelhető meg a Bibliát körülölelő, tágabb értelemben vett keresztény szakralitás esetében is. Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy pontosan milyen poétikai eljárások hozták létre ezt a kettős mozgást, milyen kimondott és kimondatlan szövegeseményekből, illetve filológiai adalékokból rajzolható meg az említett mozgás útja.

Hajnóczy Péter nevelőszülei közül elsősorban a feleség tartotta szívügyének az örökbefogadott gyermek katolikus neveltetését. A nevelőszülői szándék adhatta tehát az első közvetlen ismerkedést a kereszténységgel, és így a Szentírással is. Anélkül, hogy az örökbefogadott gyermek nevelésének sokszoros hajótöréseit ecsetelnénk, megállapíthatjuk, hogy alig néhány biblikus idézetet találunk Hajnóczy életművében. Ezek közül a legismertebb *A parancs* című kisregény első mottója Jób könyvéből: „»Avagy az ő dicsőséges méltósága nem rőttené meg titeket? Avagy az ő büntetésének félelme nem száll-e éröttem reátok? Az ti emlékeztetek hasonlatosak lesznek az pernyéhez, és az mellyek tielőttetek böcsületessek, az sárhoz.« Jób könyve 13,11–12., Károli Gáspár fordítása.”¹ A mű élén álló mottót egy Wystan Hugh Auden-, majd egy Bulgakov-idézet követi *A Mester és Margaritából*. A három baljóslatú citátum egymás értelmezőjeként készíti elő *A parancs* kollázs-elbeszélését. Egymás mellé helyezésük inkább egyenrangúságot, mint hierarchikus viszonyt jelez, ugyanakkor sokatmondó, hogy Bulgakov szövege biblikus parafrázisként is olvasható, így az abból vett mottó mintegy keretet alkot a Jób-versekkel.²

A Jób könyvéből vett sorok fordítása archaikus csengéssel bírt már a kisregény első, folyóiratbeli közlésekor is, hiszen 1975-ben elkészült már a Károli-fordítás revitalizált kiadása, modernebb nyelvezettel, mint a Hajnóczy által idézett szöveg. Ez a veretes forma, amelyet a katolikus fordításokkal szemben a mai napig őriz a Károli-féle fordítás, a szöveg ősi eredetére figyelmezteti olvasóját. Ez az idegenséget éreztető idézési technika *A parancs* elolvasása során a blaszfémia megalapozójává válik. Amikor a narrátortól arról értesülünk, hogy a főszereplő százados hallja, ahogy a kocsmából kihallatszik az „új Megváltó” négy blaszfém parancsa, aligha fér hozzá kétség, hogy a szakrális szövegekre tett korábbi utalások

Megcsúfoló kifordítások

³Hajnóczy Péter: i. m. 66.

⁴Vö. „Ha löfegyverrel reám céloznak, és éppen ide, a Biblia megakasztja a golyót. Erre alkalmas az imakönyv. Úgy lehet, másra is. Erre viszont biztosan. S egyébként bennem van az Isten, mint az arzén, amely – mint tudjuk – igen lassan ürül a szervezetből; akkumulálódik.” Hajnóczy Péter: i. m. 81. Kiemelendő az idézett szakaszból a Biblia imakönyvvé, Isten személyének pedig méreggá változtatása. Mindkét aktus illeszkedik a blaszfemikus helyettesítések sorába.

⁵Hajnóczy Péter: i. m. 103–104.

⁶Hajnóczy Péter: i. m. 97.

⁷A világháborús nyomtatvány hagyatékban fellelhető példányáról, más vendégzsövegek értelmezéséről, valamint *A parancs* és a Jézus menyasszonya összevetéséről lásd Hoványi Márton: „Sötét volt, mint a Szivárvány moziban.” *Adalékok Hajnóczy Péter A parancs című regényének értelmezéséhez*. Tiszatáj, 2011/9. 79–89.

is ironikus újraolvasásért kiáltanak a regényben. Hiszen, amennyiben a központi jelentőségű parancs-motívum szakrális tradícióját — gondoljunk akár az ószövetségi tízparancsra, az újszövetségi makarizmusokra vagy a szeretet főparancsára — egyértelműen kikezdi a blaszfemikus új parancsok és az azokat adó új Megváltó alakjának travesztiája, akkor ennek nyomán minden más szakrális utalás helyi értéke is szükségszerűen megváltozik.³

A további megcsúfoló kifordítások értelemszerűen csak növelik a változás mértékét. Ezért is lehet fontos, hogy a persziflázsba fordítás másik motívuma a százados regénybeli Bibliája, amelyet a szíve felett hord, de nem a hitbeli elköteleződés, hanem az önvédelem ürügyén: golyóálló könyvként életet menthet.⁴ Amikor gondolatban fellapozza, olyan mondatra lel emlékezetében, amely legfeljebb parafrázisa lehet néhány biblikus passzusnak: „A megtért bárányt viszszafogadja az Úr”, majd úgy folytatja a mentális olvasást, hogy kritikusan megjegyzi: „A birkákról nem esik szó. Velük ugyan mi lesz, Uram?!“⁵ A Biblia szövegének pontatlan idézése önmagában is botrány a szöveg szakrális sérthetlensége miatt. Mindez nem ismeretlen *A parancs* századosa előtt sem, akinek az emlékei között Nietzsche Zarathustrájának a következő passzusa is megjelenik: „Minden írás közül azt szeretem csupán, amit valaki vérével írt meg. Írj vérről: és megtanulod, hogy a vér lélek. Nem könnyen lehet idegen vért megérteni. Én gyűlölöm az olvasó naplopókat. Aki ismeri az olvasót, az semmit sem tesz többé az olvasóért. Még egy évszázadnyi olvasó és bűzleni fog maga a lélek. Hogy mindenkinek szabad olvasni, idővel nemcsak az írást, de a gondolkozást is megrontja. Egykor a szellem Isten volt, most pedig csöcselék lett belőle. Ki vérről és mondásokban ír, az nem azt akarja, hogy elolvassák, hanem, hogy könyv nélkül betanulják.”⁶ A kitüntető „igaz” jelzőt, amely a „vérről írt” könyvekre vonatkozik, Hajnóczy regényében tehát nem a Biblia, hanem a szépírás birtokolja. Így a pontatlan idézés azt az alapvető helyettesítő mozgást példázza, amely a Szentírás szentségét a Szépírásnak tulajdonítja. Másként fogalmazva *A parancs* a Biblia szövegét éppen az irodalom részeként kanonizálja és tekintélyét csak *írásként* ismeri el, miután megfosztotta azt annak vallási tekintélyétől. A százados Nietzsche-t hibátlanul, a Bibliát pedig csak nagyjából felidézni képes emlékezőtehetsége ennek az újraírásnak az allegóriája. Az újraírás köre pedig akkor zárul be a regényen belül, amikor a Nietzsche-idézetet követő lapon a vendégzsövegek sora, amely azonos lehet a hős tudatfolyamával, egy II. világháborús imával folytatódik, benne egy evangéliumi vers (Mt 11,28) pontos szerepeltetésével.⁷ Mindez értékelhető úgy, mint az emlékezet hol kihagyó, hol jól működő játékának mindent elbizonytalanító gesztusa. Amennyiben azonban a regény lineáris olvasatát részesítjük előnyben, ami korántsem magától értetődő, a következő folyamat modellezéséhez is eljuthatunk: a mottó szövegének tekintélyi pozícióját (1) a blaszfemikus ellenpontok megrendítik (2), majd a pontatlan idézet révén a Zarathustra-vendégzsö-

A szent státus megkérdőjelezése

⁸A nivellálás hasonlóan egyértelműen érhető tetten a regény „végkifejlésében”, amikor a hangszóróból a következő segélykiáltást hallja a százados: „Segíts, Jézus, Buddha herceg meg a többiek! Vagytok elegenden!” Hajnóczy Péter: i. m. 105.

⁹Locke az *argumentum ad érvek rendszerét* a 17. század végén megjelent *Értekezés az emberi értelemről* című munkájában sorolja fel.

¹⁰Hajnóczy Péter: i. m. 73–74.

Jób és a százados

veggel egyensúlyozva (3) létrejön egy olyan *elsajátítás* a százados tudatában, amely lehetővé teszi az újraértelmezett szentírási szöveg pontos felidézését (4).

Bármelyik következtetést tudjuk a magunkénak, a regény biztos törekvésének tekinthetjük a Szentírás hagyományos, zsidó-keresztény tekintélyének azt a kritikáját, amely közvetlen módon a *szent* státusra igényt formáló szavak magasztosságát kezdi ki azzal, hogy a Bibliát a profán szövegek szintjén, egy irodalmi alkotásként kezeli *A parancs* szövege.⁸ Ugyanezt a státust közvetve úgy is pellengérré állítja Hajnóczy szövege, hogy az idézet archaizáló retorikája, amely közvetíteni hivatott a modern nyelvi regiszterhez szokott olvasó számára a szentséget, hiábavalónak és elégtelennek bizonyul ahhoz, hogy a szent státust az imént kifejtett blaszfemikus kölcsönhatástól megóvja. Mintha a John Locke nevéhez fűződő érveléstipológia *argumentum ad antiquitatem* tagjának érvénytelenségével akarna szembesíteni a szöveg: hiába veretesebb az idézett fordítás a közkézen forgó változatnál, ez is kevés ahhoz, hogy *A parancs* más szöveghelyei felől visszaolvasott mottót megóvja a deszakralizációtól.⁹ Később, a *Dies irae* szekvencia latin eredetiét olvasva, amelynek a Marseillaise-zel szemben nem kapjuk meg a fordítását, hasonló eltávolítási, idegenné tevő eljárásnak vagyunk a megszólítottjai. Celanói Tamás himnusza a latin nyelv médiumán keresztül érzékelteti a szakralitáshoz lojális, de *A parancs* olvasójával ironikus távolságot felvevő szövegstátust.¹⁰ A regény elején szereplő mottó kapcsán már világossá vált ennek a nyelvnek a hiteltelensége, a latin idézetben ez a feszültség eszkalálódik.

Miután érzékeltettük a szakralitás megszüntethetőségének néhány mozzanatát, érdemes ugyanennek a poétikai jelenségnek a Bibliát affirmáló sajátosságaira is összpontosítanunk. Ugyanis az a jelölő, amely tagadást eredményezett az előbbi olvasatunkban, éppen ez által mutat fel valami lényegeset a regény értelmezésének horizontjából. A Hajnóczy által nagyra tartott Malcolm Lowry inspirálta kollázstechnika *A parancs* esetében radikális erővel követel magának poétikai teret akár azon az áron is, hogy az értelem felhasználását kockáztatja meg. Az olvashatatlanságig egymás mellé vágott, különböző műfajú szövegek egyszerre kecsegtetnek az értelem és az értelmetlenség értékelési lehetőségével. A regény első, bibliai mottójának retorikája mintegy előrevetíti ezt a problematikát. Ugyan elsőre kibetűzhető a fordítás szövege, többszöri nekifutást igényelhet a régies alakok elolvasása. A mottóban rejlő idegenség és ismerősség kétnemű tapasztalatként előre bocsátja a regény, és általában minden olvasásélmény, befogadói dinamikáját. Ehhez *A parancs* bibliai mottója azért is szolgáltat megfelelő alapot, mert a fordítási kérdésektől eltekintve, a kinyilatkoztatott Írás saját természetét szerint ugyanennek a kettősségnek a jegyében tanúskodik Istentől, aki egyszerre transzcendens (idegen) és immanens (ismerős).

A Jób könyvének tizenharmadik fejezetéből származó versek azt a pillanatot örökítik meg, amikor a bibliai hős megunja, hogy a három

barátnak bizonygassa ártatlanságát, és kilátásba helyezi, hogy magával Istennel kezd dialógusba igazának bizonyítására. A szenvedő Jóbbal szemben éppen ártatlanságát tagadják barátai. Ártatlanságának elvesztése, a bűn elkövetése az Úr törvényének megszegésében állt a vád szerint. A százados a regény során végig a parancsra vár, amit nem kap meg. Az utolsó kép, ami felöltik előtte, az, hogy családja lesz, akiket azonban nem szabad szeretnie, mert az bűn. Ezt a gondolatot megszakítja a parancsra várakozás, majd a százados képzelte halála. Jób és a százados alakjában a magány és az érthetetlen és értelmetlennek tűnő várakozás motívuma megegyezik. Azonban amíg Jób esetében Elifázék a Törvény meg nem tartásával vádolják, addig a százados, úgy tűnik, hogy a parancs meg nem kapásától szenved. Ezen a ponton utalhatunk arra, hogy Mózes öt könyvének, a Tórának, amely kifejezés a *járáh* (ירה) ige névszói származéka, a törvény vagy tanítás mellett a parancs is elfogadható fordítása lehet, értve alatta elsősorban a papság által vezetett kultusz határozott, irányító gesztusait. Ennyiben viszontláthatjuk a bibliai mottó nyelvi kettőskötését a Tórával mint törvénnyel (Jób) és mint parancssal (százados) összemért hősök alakjában is.

¹¹Hajnóczy Péter: i. m. 92.
A protonovella posztumusz
közlését lásd Hajnóczy
Péter: *Jézus*. (Közreadja
Hoványi Márton.) Jelenkor,
2011/11. 1183–1188.

Jézus alakja Hajnóczy írásaiban

Az eddig értelmezett kisregény világából a Hajnóczy életmű más darabjaihoz paradox módon egy újabb regénybeli részlet vezethet át. A *Jézus* protonovella néhány sornyi szerepeltetése *A parancsban* megjelenő számos vendégszöveg között, beleértve olyan bekezdéseket is, amelyek más Hajnóczy-írásokból vették, nem feltűnő.¹¹ Annál inkább lényeges az életművön vörös fonalként végigfutó Jézus-alak felől olvasva.

A *parancs* szövegében megjelenő Jézusról csak az ébredés pillanatát olvashatjuk. Az 1973 és 1976 közötti évekre datálható protonovella szövegéből kiderül, hogy a Jézus névre hallgató, 20. századi férfi alkoholista, és másnaposságából ébred fel. A strandon és az étteremben randevúzó Jézus számos ponton hasonló karakterként jelenik meg, mint *A halál kilovagolt Perzsiából* (1979) egyik főhőse: a *fiú*. A protonovellában könyvügynökként dolgozó fiú John Locke *Értekezés az emberi megismerésről* című könyvét olvassa, miután a strandon megismert lánnyal szeretkezett. Karakterében kidolgozatlan, de számos későbbi írás magán viseli a nyomát ennek a Jézus-karakternek. Meggyőződésem, hogy ugyanez a hétköznapi deviáns alak fedezhető fel *A fűtő* (1975) című kötet Márai-novelláiban művészi ambíciókkal megáldott alkoholistaként, de az *M* (1977) című kötetbe csúsztatott *A véradó* főhőse is alakmása annak a Jézusnak, aki a *Perzsia* és később a *Jézus menyasszonya* (1981) kötet több novellájának és címadó regényének is a hősévé vált.

Az így áttekintett írások tulajdonképpen lefedik a fiatalon elhunyt szerző teljes alkotói pályáját. Ezekben az alakmásokban az, ami közös poétikai jegy, tulajdonképpen tetten érhető a *Jézusban* egymagában is. Jóllehet éppen a különbségek vizsgálata vezethet el az árnyaltabb megközelítésig, a vélt közös pontokra sem hiábavaló

rátékintenünk. Jelen dolgozat tematikája miatt is aktuális a Jézus névről gondolkodnunk. Miért szükséges ennek a hétköznapi hősnek a világ megváltását végbevívó Jézus nevét adni? Kétségtelenül találunk a protonovella szövegében elvétve bibliai allúziókat (például Mária és Márta története), de az alakmásoknál ez egyre észrevétlenebbül háttérbe húzódik. Sokatmondó példaként a *Jézus menyasszonyát* említhetjük, ahol a szereplők között semmilyen Jézussal nem találkozunk, a főhős megnevezése a *Perzsia* már említett hőséhez hasonlóan a *fiú*. Leszögezhetjük, hogy minél inkább háttérbe szorul ennek a kérdésnek a nyílt kifejtése, esztétikailag rendszerint annál sokoldalúbb alkotás születik meg Hajnóczy tollából.

Az alkohol motívum

Meglátásom szerint nem kísérelhetjük meg a válaszadást a „Jézus-kérdésre” addig, amíg nem párosítjuk az életműnek egy ennél is gazdagabban ábrázolt motívumához, nevezetesen az alkoholhoz. A *Jézus* szövegében egészen egyértelmű a kapcsolat, de a publikált művek túlnyomó többségéhez is el tudunk jutni, ha a koordináta-rendszer egyik egyenesévé a Jézus, a másik egyenesévé az alkohol motívumot tesszük meg. Az alkohol arab eredetű szava két jelentéssel bír a modern angol–arab szótárak tanúsága szerint: jelöli magát a fogyasztható *szeszt* és jelöli a *lelket*. Ez utóbbi jelentés nyilvánvalóan nem függetleníthető a spiritusztól mint égetett szesztől, de az alkohol lombikban történő lepárlásának alkímista metaforája (a bor lelke az alkohol, amely kicsapódik) nyelvtörténetileg igazolhatóan részévé vált a kultúránknak. Az ilyen módon profán (szesz) és szakrális (lélek) jelentések egyetlen valóság kétarcúságaként alkalmasnak bizonyultak Hajnóczy számára olyan profán kálváriák megalkotására, amelyek — a korábbi és kortárs poétikai megközelítések-től is eltérően — a lélektől írásra ihlető, eksztatikus állapotot és az alkoholbetegség tombolását egyazon szent részegségbe integrálhatják. A *delírium tremens* egyfelől a halál biztos előszele, másfelől képes olyan víziókat nyújtani az írni vágyó hős számára, amelyek nemcsak egyedi látásmóddal és új érzékenységgel ruházhatják fel, hanem egyáltalán értelmet kölcsönözhetnek az alkotás megkezdésének. Az önmagát az alkotásért szenvedélyében felemésztő Véradó ugyanúgy részese ennek a típusnak, mint az üres fehér papír fölé görnyedő férfi a *Perzsiában*.

Profán és szent

A jézusi karakter ezt a feszültséget azzal tudja kiegészíteni, hogy felismerhetősége által nem kevesebbet, mint az istenit és az ember által az isteniről elgondolt összetett hagyományt engedi be a művek világába. Ahelyett a művészileg didaktikus megoldás helyett, hogy az alkohol szakrális-pusztító Janus-arca elől menedéket biztosítana a messiási világ, szinte kivétel nélkül azzal találkozunk Hajnóczy műveiben, amit a tanulmány első felében értelmezett biblikus mottó esetében is: kifordítja magából a szentet. De ez a kifordítás nem a karnevalizmusé, amely ideiglenességében és lehatároltságában soha nem szűnik meg a kereteket legalább valamelyest észben tartani. Hajnóczy deszakralizált alakjai úgy maradnak. A szájpaddásra tapadt

szentostya leoperálhatatlan, a sekrestyében bevedelt misebor nem visszaszolgáltatható *A híd*ban. Az *Árulás* hazug gyónása nem válik igazzá, a *Jézus menyasszonyában* meggyilkolt menyasszony nem támad fel. A káromlások nem változnak áldássá. Mindez persze nem jelenti azt, hogy ezek a deszakralizált antihősök elveszítenék messiási öntudatukat. Ellenkezőleg. Pokolban, alkoholmérgezésben, kiégésben, halálban maradásuk közepette meglévő messiási tudatuk az, ami lehetővé teszi az utolsó, groteszk nevetést rajtuk. Megváltás nélküli megsemmisülésük paradox módon mégis az egyetlen esélyük arra, hogy a biblikus értelemben vett megváltói szerep helyett szert tegyenek egy olyan saját nyelvre, történetre, emlékre, amely az alkotás, az adás, az írás önelvű értékében lehetővé teszi számukra, hogy egyéni utat járjanak be. Egyéni útjuk pedig, bárhová vezessen is, alkotásonként ébren tartja a reményt: a profán újraírás nyelve hasonlít arra a nyelvre, ami a Szentírásé volt egykor.